



دانشکده‌ی علوم تربیتی و روان‌شناسی

پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد در رشته‌ی تاریخ و فلسفه تعلیم و تربیت

**بررسی و مقایسه‌ی دلالت‌های تربیتی گلستان سعدی
و قابوس‌نامه‌ی عنصرالمعالی**

به وسیله‌ی:

مهرماه زارع

استاد راهنما:

دکتر محمد مزیدی

دی ماه ۱۳۸۸

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

به نام خدا

اظہارنامہ

این جانب مہر ماہ زارع دانشجوی رشته‌ی علوم تربیتی گرایش تاریخ و فلسفہ‌ی تعلیم و تربیت دانشکدہ‌ی علوم تربیتی و روان‌شناسی اظہار می‌کنم کہ این پایان‌نامہ حاصل پژوهش خودم بودہ و در جاهایی کہ از منابع دیگران استفادہ کردہ‌ام، نشانی دقیق و مشخصات کامل آن را نوشتہ‌ام. همچنین اظہار می‌کنم کہ تحقیق و موضوع پایان‌نامہ‌ام تکراری نیست و تعہد می‌نمایم کہ بدون مجوز دانشگاه دستاوردهای آن را منتشر ننمودہ و یا در اختیار غیر قرار ندهم. کلیہ حقوق این اثر مطابق با آیین‌نامہ مالکیت فکری و معنوی متعلق بہ دانشگاه شیراز است.

نام و نام خانوادگی: مہر ماہ زارع

تاریخ و امضا: ۱۳۸۸/۱۱/۷



به نام خدا

بررسی و مقایسه‌ی دلالت‌های تربیتی گلستان سعدی و قابوس‌نامه‌ی عنصرالمعالی

به وسیله‌ی:

مهرداد زارع

پایان نامه

ارائه شده به تحصیلات تکمیلی دانشگاه به عنوان بخشی
از فعالیت‌های تحصیلی لازم برای اخذ درجه کارشناسی ارشد

در رشته‌ی:

تاریخ و فلسفه تعلیم و تربیت

از دانشگاه شیراز

شیراز

جمهوری اسلامی ایران

ارزیابی شده توسط کمیته پایان نامه با درجه: عالی

دکتر محمد مزیدی، دانشیار بخش مبانی تعلیم و تربیت (استاد راهنما)

دکتر محمد حسن کریمی، استادیار بخش مبانی تعلیم و تربیت

دکتر سعید حسام پور، استادیار بخش ادبیات و علوم انسانی

دی ۱۳۸۸

تقدیم به:

همسر مهربان و فداکارم

و

دوستاره‌ی درخشان آسمان زندگی‌ام

امین و ثمین

سپاسگزاری

همتم بدرقه راه کن ای طایر قدس که دراز است ره مقصد و من نو سفرم
ای نسیم سحری بندگی من برسان که فراموش مکن وقت دعای سحرم
خرم آن روز کزین مرحله بربندم باز کز سر کوی تو پرسند رفیقان خبرم

حمد و سپاس خداوند بزرگ را که بر من منت نهاد و اسباب کسب علم و دانش را برآیم مهیا نمود. اکنون که با یاری پروردگار متعال یکی دیگر از مراحل تحصیلی را پشت سر گذارده‌ام، بر خود لازم می‌دانم که از زحمات و راهنمایی‌های بی‌دریغ استاد فرزانه جناب آقای دکتر محمد مزیدی، همچنین اساتید ارجمند و گرامی جناب آقای دکتر محمدحسن کریمی و جناب آقای دکتر سعید حسام‌پور که با راهنمایی‌ها و دقت نظرشان در به پایان رساندن این پایان‌نامه مرا یاری نمودند، تشکر و قدردانی نمایم. همچنین از فرشته‌ی مهربان زندگی‌ام، مادر عزیزم قدردانی می‌نمایم. همین‌طور از همدلی و همیاری همسر گرامی‌ام که صمیمانه مرا در رسیدن به اهدافم یاری نموده است سپاس‌گزاری می‌نمایم. از این رو برای آنان از خداوند متعال آرامش، سعادت و سلامت آرزو مندم.

چکیده

بررسی و مقایسه‌ی دلالت‌های تربیتی گلستان سعدی و قابوس‌نامه‌ی عنصرالمعالی

به کوشش:

مهرداد زارع

هدف کلی این پژوهش، بررسی و مقایسه‌ی دلالت‌های تربیتی گلستان سعدی و قابوس‌نامه‌ی عنصرالمعالی می‌باشد. با توجه به این هدف ابتدا مفاهیم تربیتی و اخلاقی موجود در این دو اثر استخراج گردیده و هم‌زمان با آن در مقوله‌های پنج‌گانه‌ی تعیین شده‌ی دلالت‌های تربیتی که شامل اهداف، روش‌ها، برنامه‌درسی (محتوا)، معلم و متعلم بوده است، تقسیم‌بندی شده‌اند. تحقیق حاضر از نوع کیفی و در ردیف طرح‌های غیرپیداایشی است. داده‌های مورد نیاز با روش اسنادی جمع‌آوری شده است. اسناد مورد پژوهش در ارتباط با این پژوهش، کتاب گلستان سعدی و قابوس‌نامه‌ی عنصرالمعالی، همچنین دیگر آثار و منابعی که در این زمینه کار شده‌اند می‌باشد. تجزیه و تحلیل داده‌های جمع‌آوری شده نیز با رویکرد توصیفی-تفسیری صورت گرفته است. روش تحقیق مورد استفاده، روش تحلیل محتوای عرفی و جهت‌دار بوده و واحد تحلیل پاراگراف می‌باشد. نتایج تحقیق نشان داد که بین سعدی و عنصرالمعالی در موارد نگرش جامعه و موقعیت اجتماعی آن‌ها، میزان معلومات و تجربیات، نوع سخن و نحوه‌ی بیان مطالب، درجه‌ی علمی و میزان اندیشه، همچنین میزان روشن بودن دلالت‌های تربیتی در آن‌ها تفاوت وجود دارد. اما در ارتباط با دلالت‌های تربیتی آن دو شباهت‌های بسیاری وجود دارد و مطالب عنوان شده توسط عنصرالمعالی به نحوی شیخ اجل سعدی نیز عنوان کرده است. البته در مقایسه‌ی آن‌ها به تفاوت‌ها و شباهت‌های بین آن دو اشاره گردیده است.

کلیدواژه‌ها: گلستان سعدی، قابوس‌نامه عنصرالمعالی، دلالت‌های تربیتی.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
فصل اول	
۲	۱- مقدمه
۳	۱-۱- بیان مسأله
۵	۲-۱- اهداف تحقیق
۵	۳-۱- اهمیت و ضرورت
۸	۴-۱- تعاریف مفهومی
۸	۱-۴-۱- مبانی
۸	۱-۴-۲- اصول
۹	۱-۴-۳- رابطه اصول و روش
فصل دوم	
۱۱	۲- پیشینه‌ی تحقیق
۱۲	۱-۲- تحقیقات مربوط به مشابهت قابوس‌نامه و گلستان
۱۳	۲-۲- بررسی آثار برخی از صاحب‌نظران داخلی در رابطه با گلستان و قابوس‌نامه
۱۶	۳-۲- بررسی آثار برخی از صاحب‌نظران خارجی در رابطه با گلستان و قابوس‌نامه
۱۷	۴-۲- مبانی تربیتی
۱۸	۱-۴-۲- مبانی تربیتی عنصرالمعالی
۱۸	۱-۴-۲-۱-۱- مبانی اجتماعی
۱۸	۱-۴-۲-۱-۲- مبانی دینی
۱۹	۲-۴-۲- مبانی تربیتی سعدی
۱۹	۱-۴-۲-۲-۱- مبانی اجتماعی
۲۲	۲-۴-۲-۲-۲- مبانی عرفانی
۲۳	۲-۴-۲-۳-۲- مبانی دینی

۲۵	۵-۲- پرسش‌های تحقیق
۲۶	۶-۲- تعریف مفاهیم کلیدی
۲۶	۱-۶-۲- ادب تعلیمی
۲۷	۲-۶-۲- عناصر تربیتی
۲۷	۳-۶-۲- دلالت‌های تربیتی

فصل سوم

۹	۳- روش تحقیق
۲۹	۱-۳- طرح پژوهش
۲۹	۲-۳- روش‌ها
۲۹	۱-۲-۳- روش اطلاع یابی
۳۰	۲-۲-۳- روش اطلاع کاوی
۳۰	۱-۲-۲-۳- شیوه‌ی تحلیل محتوا

فصل چهارم

۳۴	۴- یافته‌های پژوهش
۳۴	۱-۴- اهداف
۳۵	۱-۱-۴- اهداف تربیتی از دیدگاه سعدی
۳۵	۱-۱-۱-۴- اهداف در رابطه انسان با خدا
۳۵	۱-۱-۱-۱-۴- خودشناسی
۳۵	۲-۱-۱-۱-۴- بیم و امید
۳۶	۳-۱-۱-۱-۴- تقوا
۳۷	۴-۱-۱-۱-۴- اطاعت و عبادت
۳۸	۵-۱-۱-۱-۴- اخلاص
۳۹	۶-۱-۱-۱-۴- تقدم اهداف اخروی و معنوی بر اهداف دنیوی
۴۰	۲-۱-۱-۴- اهداف در رابطه با فرد
۴۰	۱-۲-۱-۱-۴- قناعت
۴۱	۲-۲-۱-۱-۴- بلندهمتی
۴۲	۳-۲-۱-۱-۴- مناعت‌طبع
۴۳	۴-۲-۱-۱-۴- بهداشت و سلامت جسم

- ۴۵ رازداری ۵-۲-۱-۱-۴
- ۴۶ مبارزه با موانع و آفات کمال آدمی ۶-۲-۱-۱-۴
- ۴۶ حسادت ۱-۶-۲-۱-۱-۴
- ۴۷ بخل ۲-۶-۲-۱-۱-۴
- ۴۸ غیبت و عیب‌جویی ۳-۶-۲-۱-۱-۴
- ۴۹ تکبر ۴-۶-۲-۱-۱-۴
- ۵۰ حرص و طمع ۵-۶-۲-۱-۱-۴
- ۵۰ اهداف در رابطه با جامعه ۳-۱-۱-۱-۴
- ۵۰ جامعه خویش ۱-۳-۱-۱-۱-۴
- ۵۰ ارزشمندی علم و خرد ۱-۱-۳-۱-۱-۴
- ۵۱ کرم و سخاوت ۲-۱-۳-۱-۱-۴
- ۵۳ حق‌شناسی و وفاداری ۳-۱-۳-۱-۱-۴
- ۵۴ آیین‌دوستی ۴-۱-۳-۱-۱-۴
- ۵۶ مبارزه با آسیب‌های اجتماعی ۵-۱-۳-۱-۱-۴
- ۵۶ سخن‌چینی ۱-۵-۱-۳-۱-۱-۴
- ۵۶ ریاکاری و تزویر ۲-۵-۱-۳-۱-۱-۴
- ۵۷ دروغ‌گویی ۳-۵-۱-۳-۱-۱-۴
- ۵۹ مردم‌آزاری ۴-۵-۱-۳-۱-۱-۴
- ۶۰ جامعه‌ی جهانی ۲-۳-۱-۱-۱-۴
- ۶۰ هدفمند بودن جهان ۱-۲-۳-۱-۱-۴
- ۶۲ نوع‌دوستی و انسانیت ۲-۲-۳-۱-۱-۴
- ۶۳ همدردی ۳-۲-۳-۱-۱-۴
- ۶۳ عاقبت‌اندیشی ۴-۲-۳-۱-۱-۴
- ۶۳ اهداف در رابطه با خانواده ۴-۱-۱-۱-۴
- ۶۳ آموزش علم و هنر به فرزندان ۱-۴-۱-۱-۱-۴
- ۶۳ تقدم تربیت عقلانی بر تربیت جسمانی ۲-۴-۱-۱-۱-۴
- ۶۴ احترام به والدین ۳-۴-۱-۱-۱-۴
- ۶۵ جایگاه زن در گلستان ۴-۴-۱-۱-۱-۴
- ۶۷ برقراری امنیت روانی در محیط خانه ۵-۴-۱-۱-۱-۴
- ۶۹ روش‌های تربیتی از دیدگاه سعدی ۲-۴

۶۹ ۱-۲-۴ انصاف و مدارا
۷۰ ۲-۲-۴ آداب و روش‌های سخن گفتن
۷۳ ۳-۲-۴ مراقبت نفس
۷۴ ۴-۲-۴ صبر و بردباری
۷۵ ۵-۲-۴ تواضع و فروتنی
۷۶ ۶-۲-۴ سعی و تلاش و جلوگیری از نازپروردگی
۷۶ ۷-۲-۴ خوش خلقی و گذشت
۷۸ ۸-۲-۴ فرو خوردن خشم
۷۸ ۹-۲-۴ تعادل در خوردن و پرهیز از اسراف
۷۹ ۱۰-۲-۴ روش تضاد و تناقض
۷۹ ۱۱-۲-۴ بر حذر داشتن متعلم از همنشین بد
۸۰ ۱۲-۲-۴ روش مشاهده
۸۱ ۱۳-۲-۴ توأم بودن علم و عمل
۸۴ ۱۴-۲-۴ تشویق و تنبیه
۸۶ ۱۵-۲-۴ سؤال کردن
۸۷ ۱۶-۲-۴ بحث و مناظره
۸۷ ۱۷-۲-۴ روش داستان‌سرایی
۸۷ ۱۸-۲-۴ روش گردش علمی
۸۸ ۱۹-۲-۴ پند و اندرز
۸۹ ۲۰-۲-۴ تفکر و تعقل
۹۰ ۲۱-۲-۴ تمثیل
۹۱ ۳-۴ ویژگی‌های معلم از دیدگاه سعدی
۹۱ ۱-۳-۴ بشاش و گشاده‌رو بودن
۹۲ ۲-۳-۴ تنظیم برنامه براساس مراحل رشد
۹۵ ۳-۳-۴ دارا بودن تجربه و تخصص
۹۶ ۴-۳-۴ رعایت تفاوت‌های فردی
۹۹ ۵-۳-۴ شناخت استعداد و آمادگی کودک قبل از تعلیم و تربیت
۱۰۰ ۶-۳-۴ اعتدال و میانه‌روی
۱۰۱ ۴-۴ ویژگی‌های متعلم از دیدگاه سعدی
۱۰۱ ۱-۴-۴ اخلاص

۱۰۱	۲-۴-۴- تقلیدپذیری و الگوسازی	۱۰۱
۱۰۲	۳-۴-۴- سعی و تلاش و پرهیز از کاهلی و تنبلی	۱۰۲
۱۰۲	۴-۴-۴- بازی و تفریح	۱۰۲
۱۰۲	۵-۴-۴- حق‌شناسی و سپاس‌گزاری	۱۰۲
۱۰۳	۵-۴- برنامه درسی (محتوا) از دیدگاه سعدی	۱۰۳
۱۰۴	۶-۴- اهداف تربیتی از دیدگاه عنصرالمعالی	۱۰۴
۱۰۴	۱-۶-۴- اهداف در رابطه‌ی انسان با خدا	۱۰۴
۱۰۴	۱-۱-۶-۴- شناخت حقیقت	۱۰۴
۱۰۵	۲-۱-۶-۴- اطاعت و سپاسگزاری	۱۰۵
۱۰۷	۲-۶-۴- اهداف در رابطه با فرد	۱۰۷
۱۰۷	۱-۲-۶-۴- رازداری	۱۰۷
۱۰۷	۲-۲-۶-۴- امانت‌داری	۱۰۷
۱۰۸	۳-۲-۶-۴- در مذمت دنیا طلبی	۱۰۸
۱۰۸	۴-۲-۶-۴- بهداشت و سلامت جسم	۱۰۸
۱۱۰	۵-۲-۶-۴- راست‌گویی و پرهیز از دروغ‌گویی	۱۱۰
۱۱۱	۶-۶-۲-۴- قناعت	۱۱۱
۱۱۱	۷-۶-۲-۴- بلندهمتی	۱۱۱
۱۱۱	۳-۶-۴- اهداف در رابطه با جامعه	۱۱۱
۱۱۱	۱-۳-۶-۴- جامعه‌ی خویش	۱۱۱
۱۱۱	۱-۱-۳-۶-۴- ارزشمندی هنر و خرد	۱۱۱
۱۱۳	۲-۱-۳-۶-۴- آداب مهمانی	۱۱۳
۱۱۵	۳-۱-۳-۶-۴- آداب همسایگی	۱۱۵
۱۱۶	۴-۱-۳-۶-۴- آداب دوست‌یابی	۱۱۶
۱۱۷	۵-۱-۳-۶-۴- حاجت‌خواستن و روا کردن حاجت	۱۱۷
۱۱۸	۶-۱-۳-۶-۴- آیین پادشاهی و مملکت‌داری	۱۱۸
۱۲۰	۷-۱-۳-۶-۴- در اندیشه کردن از دشمن	۱۲۰
۱۲۱	۲-۳-۶-۴- جامعه جهانی	۱۲۱
۱۲۱	۱-۲-۳-۶-۴- آیین جوانمردی	۱۲۱
۱۲۲	۲-۲-۳-۶-۴- نیکوکاری و بدکاری	۱۲۲
۱۲۳	۳-۲-۳-۶-۴- برقراری عدالت اجتماعی و گذشت و بخشش	۱۲۳

۱۲۴	۴-۶-۴- اهداف در رابطه با خانواده	۱۲۴
۱۲۴	۴-۶-۴-۱- آداب زن خواستن و به شوی دادن	۱۲۴
۱۲۵	۴-۶-۴-۲- شناختن حق پدر و مادر	۱۲۵
۱۲۷	۴-۶-۴-۳- آداب تربیت فرزند	۱۲۷
۱۲۹	۴-۶-۴-۴- تربیت جوانان	۱۲۹
۱۲۹	۴-۶-۴-۵- آداب پیری	۱۲۹
۱۳۰	۴-۷-۷- روش‌های تربیتی از دیدگاه عنصرالمعالی	۱۳۰
۱۳۰	۴-۷-۱- تفکر و تعقل	۱۳۰
۱۳۱	۴-۷-۲- انتخاب همنشین	۱۳۱
۱۳۲	۴-۷-۳- تفریح و ورزش	۱۳۲
۱۳۳	۴-۷-۴- تنبیه کردن	۱۳۳
۱۳۳	۴-۷-۵- توأم بودن علم و عمل	۱۳۳
۱۳۴	۴-۷-۶- آیین سخن‌وری	۱۳۴
۱۳۵	۴-۷-۷- آیین شاعری	۱۳۵
۱۳۵	۴-۷-۸- آیین دبیری	۱۳۵
۱۳۷	۴-۷-۹- روش مناظره	۱۳۷
۱۳۷	۴-۷-۱۰- پرهیز از اسراف	۱۳۷
۱۳۸	۴-۷-۱۱- تواضع	۱۳۸
۱۳۸	۴-۸-۸- ویژگی‌های معلم از دیدگاه عنصرالمعالی	۱۳۸
۱۴۰	۴-۸-۱- رعایت اعتدال و میانه‌روی	۱۴۰
۱۴۰	۴-۸-۲- دارا بودن تخصص و تجربه	۱۴۰
۱۴۱	۴-۸-۳- رعایت تفاوت‌های فردی	۱۴۱
۱۴۲	۴-۹-۹- ویژگی‌های متعلم از دیدگاه عنصرالمعالی	۱۴۲
۱۴۳	۴-۹-۱- در طالب علمی و فقیهی	۱۴۳
۱۴۴	۴-۹-۲- در اخلاق طبابت	۱۴۴
۱۴۴	۴-۹-۳- در علم نجوم	۱۴۴
۱۴۵	۴-۹-۴- احتراز از تنبلی و کاهلی	۱۴۵
۱۴۵	۴-۱۰-۱- برنامه درسی (محتوا) از دیدگاه عنصرالمعالی	۱۴۵
۱۴۶	۴-۱۱- تأثیرات محیط و وراثت بر تعلیم و تربیت از دیدگاه سعدی	۱۴۶
۱۵۱	۴-۱۲- تأثیرات محیط و وراثت بر تعلیم و تربیت از دیدگاه عنصرالمعالی	۱۵۱

فصل پنجم

۱۵۴ ۵- با هم‌نگری
۱۵۷ ۱-۵- دلالت‌های تربیتی موجود در گلستان سعدی
۱۶۰ ۲-۵- دلالت‌های تربیتی موجود در قابوس‌نامه عنصرالمعالی
۱۶۲ ۳-۵- تفاوت‌های موجود در گلستان سعدی و قابوس‌نامه عنصرالمعالی
۱۶۳ ۴-۵- شباهت‌های موجود بین گلستان سعدی و قابوس‌نامه‌ی عنصرالمعالی
۱۶۷ ۶-۵- پیشنهادات
۱۶۷ ۷-۵- محدودیت‌های تحقیق

فهرست منابع و مآخذ

۱۶۸ منابع فارسی
۱۷۴ منابع انگلیسی

فهرست نمودارها

صفحه	عنوان
۱۰۴.....	نمودار ۱-۴- برنامه‌ی درسی (محتوا) از دیدگاه سعدی
۱۴۵.....	نمودار ۲-۴- برنامه‌ی درسی (محتوا) از دیدگاه عنصرالمعالی
۱۵۷.....	نمودار ۱-۵- اهداف تربیتی از دیدگاه سعدی
۱۵۸.....	نمودار ۲-۵- روش‌های تربیتی از دیدگاه سعدی
۱۵۹.....	نمودار ۳-۵- ویژگی‌های معلم از دیدگاه سعدی
۱۵۹.....	نمودار ۴-۵- ویژگی‌های متعلم از دیدگاه سعدی
۱۵۹.....	نمودار ۵-۵- برنامه‌ی درسی (محتوا) از دیدگاه سعدی
۱۶۰.....	نمودار ۶-۵- اهداف تربیتی از دیدگاه عنصرالمعالی
۱۶۱.....	نمودار ۷-۵- روش‌های تربیتی از دیدگاه عنصرالمعالی
۱۶۱.....	نمودار ۸-۵- ویژگی‌های معلم از دیدگاه عنصرالمعالی
۱۶۱.....	نمودار ۹-۵- ویژگی‌های متعلم از دیدگاه عنصرالمعالی
۱۶۱.....	نمودار ۱۰-۵- برنامه‌ی درسی (محتوا) از دیدگاه عنصرالمعالی
۱۶۳.....	نمودار ۱۱-۵- شباهت‌های موجود بین گلستان و قابوس‌نامه
۱۶۴.....	نمودار ۱۲-۵- دلالت‌های تربیتی سعدی
۱۶۵.....	نمودار ۱۳-۵- دلالت‌های تربیتی عنصرالمعالی
۱۶۶.....	نمودار ۱۴-۵- دلالت‌های تربیتی مشترک گلستان و قابوس‌نامه



فصل اول
کلیات

۱- مقدمه

در طول تاریخ بشر، مسئله تعلیم و تربیت یکی از دغدغه‌های انسان بوده است، زیرا تعلیم و تربیت امری است که می‌تواند فرزند آدمی را به مقام برتر برکشد و فقدانش باعث می‌شود در مرتبه‌ی حیوانی باقی بماند. در این راستا انبیاء الهی از طریق وحی برترین معلمان بوده‌اند و در کنار آنان، شاعران و نویسندگان نام‌آور نقش مهمی را در حوزه‌ی تعلیم و تربیت ایفا کرده‌اند. به گونه‌ای که می‌توان گفت هیچ کدام از شاعران و نویسندگان بزرگ ادبیات فارسی از این امر غافل نبوده‌اند.

ادب فارسی به عنوان محل جلوه‌های اخلاقی، در قبل و بعد از اسلام همواره مورد توجه مردم بوده و همچنان توانسته است اهمیت خود را حفظ کند. پس از ظهور اسلام، قرآن، به عنوان کلام خداوند معجزه‌ی بزرگ پیامبر(ص) اسلام از ویژگی‌های یک اثر ادبی و اخلاقی بسیار مطلوب برخوردار بوده است و یکی از عوامل مهم در تمایل شاعران و نویسندگان بزرگ ادب فارسی به پند و اندرز و تعلیم و تربیت شمرده می‌شود. همچنین اخلاقیات و تعالیم قرآن با تعالیم ایرانی آمیخته گردیده و آموزه‌های متون کهن ایرانی را به شکل اسلامی جلوه داده است.

در متون ادبی، تعلیمی و اخلاقی ایرانی، آداب نیک، صفات و ویژگی‌های برتر، ارزش‌های والای انسانی و شایستگی‌ها ستوده شده است و مردم به سخاوت، بردباری، شجاعت، دوری از هوی و هوس و پاکدامنی و... به مفهوم واقعی کلمه، آن چه معنای "اخلاق" است سفارش شده‌اند. البته باید توجه داشت که شرایط مختلف تاریخی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی مختلف بر نوع نگاه به زندگی، سبک نگارش و نحوه‌ی بیان مطالب تأثیرگذار بوده است.

یکی از ویژگی‌های فرهنگی ایرانیان که در ادبیات نمود بارز و گسترده‌ای دارد، تاکید بر اخلاق و تعلیم و تربیت و لزوم پاس‌داشت و رعایت اصول اخلاقی و تربیتی است که از دیرباز به صورت پند و اندرز رایج بوده، به نحوی که ایرانی خود را موظف می‌دانسته پیوسته مانند ناظر اخلاقی به دیگران آگاهی و هشدار دهد.

به طور کلی در ادبیات هر ملت سروده یا نوشته‌های فراوانی را می‌توان یافت که به موضوعاتی چون دعوت به راستی، پاکی و تهذیب روح پرداخته‌اند، در ادبیات ما نیز آثاری چون گلستان و بوستان سعدی، قابوس نامه، کلیله و دمنه و... یافت می‌شوند که از آموزه‌های تربیتی

سرشارند.

پندها، حکمت‌ها و اندرزها آن چنان استادانه در دو کتاب گلستان سعدی و قابوس‌نامه‌ی عنصرالمعالی بیان شده‌اند که توجه هر خواننده‌ای را به سوی خود جلب می‌کنند و می‌توانند مردم را در همه‌ی زمان‌ها و مکان‌ها هدایت کنند.

هدف در ادبیات تعلیم و تربیت، حمایت از دادگری، خرد، انسان دوستی، جوان‌مردی و اسلام پروری و خلاصه تعالی انسان‌ها و رسیدن انسان به ادب نفس است. از این رو پژوهش سعی خواهد شد تا با ارائه دلالت‌های تربیتی موجود در دو اثر گلستان و قابوس‌نامه گامی هرچند کوچک برای پربارتر کردن آموزش و پرورش کشورمان برداریم.

۱-۱- بیان مسئله

نظام تعلیم و تربیت هر کشور نشانگر این واقعیت است که مسائل نظری و تئوری از جهان‌بینی، مواریت فرهنگی و تاریخ یک کشور جدا نیستند. بررسی مباحث مربوط به تعلیم و تربیت از طریق مبانی فرهنگی جامعه و در نظر گرفتن آثار فرهنگی و ادبی، شخصیت‌های علمی، فرهنگی و تاریخی در جامعه ضرورتی انکارناپذیر است. زیرا تاریخ فرهنگ یک جامعه نشان می‌دهد که چه ارتباطی میان نوع خاصی از تعلیم و تربیت و احتیاجات جامعه دیده می‌شود. همچنین تعلیم و تربیت از جمله مواردی است که با ابعاد مختلف وجود انسان ارتباط دارد و هدف غایی آن رشد و تعالی انسان است.

در کتاب تاریخ اندیشه‌های تربیتی یکی از هدف‌های کلی تربیت به این صورت بیان شده است که: «به قدر شناسی از فرهنگ باید اهمیت داد، تربیت بدون لذت بردن از هنر و ادب، ناقص است، شناسایی شاهکارهای بزرگ گذشته ممکن است ما را در ارزیابی فرهنگ زمان معاصر یاری و راهنمایی کند» (مایر، ۱۳۷۹: ۲۱).

هرچند تاکنون پژوهش‌هایی درباره‌ی تعلیم و تربیت از دیدگاه سعدی صورت گرفته و یا در رابطه با قابوس‌نامه، نویسندگان و شاعران و متفکران مطالب ارزشمندی درباره‌ی مسائل مربوط به جامعه شناختی، نوع زبان و چگونگی بیان مسائل اخلاقی موجود در گلستان و قابوس‌نامه بیان داشته‌اند، اما تا به حال مقایسه‌ای در زمینه‌ی دلالت‌های تربیتی موجود میان دو اثر منشور صورت نگرفته است. انجام چنین مطالعه‌ای با توجه به اینکه آثار یاد شده مربوط به دو دوره از تاریخ کشور ایران هستند، قبل و بعد از حمله مغول و نیز با در نظر گرفتن شرایط تاریخی و اجتماعی متعلق به هر دوره اهمیت فراوانی دارند.

با توجه به ضرورتی که در جامعه‌ی ما نسبت به مبانی نظری تعلیم و تربیت احساس می‌شود، پرداختن به دلالت‌های تربیتی موجود در قابوس‌نامه و گلستان و مقایسه‌ی این دو اثر

ارزشمند تربیتی می‌تواند از جایگاهی مهم برخوردار باشد، زیرا ریشه‌ی این نوع تعلیم و تربیت را می‌توان منابع اصیل اسلامی دانست. همچنین این کتب در زمان‌های پیشین در مکتب‌خانه‌ها تدریس می‌شده است. پس می‌توان بیشتر به اهمیت محتوای آنها پی‌برد به ویژه آن که تا کنون کتاب‌های مذکور هم در کشور ما و هم نزد دیگر کشورها از کتاب‌های بسیار ارزشمندی تلقی گردیده که به چندین زبان نیز ترجمه شده است. به این ترتیب اهمیت این منابع دو چندان می‌شود. بی‌گمان بازگشت به منابع ادبی، فرهنگی و اصیل اسلامی و کشف و استخراج میراث‌های غنی به یادگار مانده از گذشته، که مایه‌ی افتخار است، می‌تواند در راه بازسازی نظام تعلیم و تربیت کشور مؤثر واقع شود.

با توجه به این که شرایط تاریخی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی در نوع بیان نویسندگان تأثیرگذار بوده است و این دو اثر منشور، قابوس‌نامه عنصرالمعالی مربوط به قبل و گلستان سعدی مربوط به بعد از حمله‌ی مغول می‌باشند، که بی‌تردید شیوه‌ی بیان این دو اثر تربیتی نیز از تأثیر این عوامل دور نمانده‌اند، همان‌گونه که توسلی نیز بیان داشته است:

در دوره‌ی مغول به علت اختناق حاکم بر جامعه، صراحت لهجه از میان رفت و کنایه فراوان شد و تکلف و مغلط‌گویی در زبان پدید آمد، این مسئله‌ی دانشمندان به خودی خود، عاملی برای گریز از فشار حاکم بر جامعه بود تا حیات و موجودیت خود را حفظ کنند. از دیگر آثار اجتماعی این دوران را می‌توان گرایش به درون‌نگری و گریز از محیط بیرون از خود دانست. فشار و ظلم و جور حکام این دوره مجالی برای توضیح و تشریح شرایط بیرونی باقی نگذاشت و اذهان بسیاری از دانشمندان را معطوف به عالم درون کرده بود. بی‌سبب نیست که موضوعات عرفانی و خیالات تند صوفیانه و درویش مسلکی و گوشه‌گیری و انزوا را به فراوانی می‌توان در رفتار و اشعار و نوشته‌های این دوره یافت که بر ناپایداری و ترک این دنیا تأکید بیش از حد کرده‌اند (توسلی، ۱۳۸۶: ۲۳۷).

در طول تاریخ، فیلسوفان و دانشمندان متعددی از تربیت و اخلاق سخن گفته‌اند و یکی از مهم‌ترین اهداف والای رسالت پیامبران نیز پرورش فضایل اخلاقی یا همان تعلیم و تربیت انسان بوده است، تا انسان را در مسیر کمال که علت غایی آفرینش است، قرار دهند. پیامبر اسلام (ص) نیز با اشاره به فلسفه‌ی بعثت خویش در حدیث معروف:

«انما بعثت مکارم الاخلاق» هدف بعثت خویش را به روشنی بیان داشته‌اند.

در جهان امروز به دلیل غرق شدن انسان در امور مادی ممکن است کمتر به مسئله تربیت و اخلاق پرداخته شود، البته در مدارس ما بحث تربیت اخلاقی در متون دینی و دیگر برنامه‌های پرورشی در مدارس به فراوانی یافت می‌شود اما باید امر تعلیم و تربیت و اخلاق در کودکان درونی شود و به عنوان ملکه‌ی اخلاقی در نفس آنها شکل بگیرد.

در راستای این اهداف، در پژوهش حاضر به بررسی و مقایسه‌ی دلالت‌های تربیتی در این دو اثر گران‌بهای ادبی، فرهنگی، اخلاقی و تربیتی یعنی قابوس‌نامه عنصرالمعالی و گلستان سعدی می‌پردازیم. این پژوهش درصدد آن است که با ارائه دلالت‌های تربیتی موجود در این دو اثر